

ПАЛМИРА ЛЕГУРСКА, НИЧКА БЕЧЕВА (София)

КОНТРАСТИВНО-ТИПОЛОШКО КАРАКТЕРИСАЊЕ ПОЛИСЕМИЈЕ КРОЗ ВАРИРАЊЕ МАТРИЦЕ (НА ГРАЋИ БУГАРСКОГ, РУСКОГ, СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

Објекат истраживачког интересовања у пројекту¹ “Контрастивно-типолошка анализа секундарне номинације предметних именица у бугарском, руском, српском, чешком, француском и енглеском језику” јесте полисемија, која се анализира помоћу коришћења заједничког, матричног модела. Тај модел функционише као еталон за структурирање сваке посебне лексичке групе и сваког њеног представника (члана) понаособ у односу на полисемију као појаву, с једне стране, и као основ за контрастивну анализу – *tertium comparationis*, с друге.

Разрађивани матрични модел је лингвистички конструкт за полисемију предметне именице и може да буде коришћен и у синхронијским и у дијахронијским истраживањима, који се односе на дотичну појаву. Претпоставка за стварање овог конструкта јесте схватање да су секундарна значења лексеме у синхронији огледалан оквир оних појава које се запажају у дијахронији. Матрични модел је информациони оквир стварања и функционисања секундарних значења предметних именица и хибридног је типа – семасиолошко-ономасиолошког, типа спремишта значења дате тематске групе речи у датом језику (Легурска 2005, 2006а, 2006б, 2007).

Конструкт се израђује као израчунавање на основу обележених значења у постојећим једнојезичним речницима, уз коришћење онлајн базе података и података прикупљених од носилаца датих језика.

Матрични конструкт се назива инваријантна семантичка структура прототипичног представника дате семантичке групе речи. У матрици су представљени сви могући типови секундарних значења речи, која су карактеристична за дату тематску групу. Унапред истражена значења се типологизују и разврставају се према шеми, која се формира у процесу анализе конкретних значења у сваком језику. Сматра се да су за предметне именице карактеристична два типа метафоричких значења – сликовита и номинативна метафора (према класификацији Арутјунове 1979) и један прелазан тип сликовитометафоричких значења (Легурска 1985:12), коме је потребан минималан контекст за експлицирање значења. Метонимије су такође одређени број и могу се израчунати за сваку лексичку микрогрупу у датом језику (Гинзбург 1985, Легурска 1985).

Прикупљена значења се типологизују и на тај начин инваријантна семантичка структура прототипичног представника дате тематске групе речи постаје систематски сређено мноштво значења, где под одговарајућем бројем на метајезику се представља сваки посебан тип полисемије. Редослед датих типова полисемије одговара њиховој представљености у одговарајућем материјалу сваког језика.

Када се матрица реализује на плану конкретних лексичких јединица, могуће је да буду попуњени само неке њене ћелије, а друге да остану празне. Могуће је и све ћелије да буду попуњене. Попуњене ћелије одговарају типичним врстама полисемије речи које припадају датој тематској групи речи. Празне ћелије могу се разматрати на плану

¹ На овом пројекту ради група сарадника Института за бугарски језик Бугарске академије наука у саставу: виши научни сарадник др Палмира Легурска (руководилац пројекта, аутор концепције и делова за руски и бугарски језик), виши научни сарадник др Ничка Бечева (српски језик), доц. др Димитар Веселинов (француски језик), научни сарадник др Цветанка Аврамова (чешки језик), научни сарадник др Марија Лилова (енглески језик).

могућег развитка нових значења, али такође могуће је да та значења не постану стварна језичка чињеница.

Најпре су матрице биле израђене за два језика – руски и бугарски, да би била упоређена секундарна значења предметних именица одређених лексичких микрогрупа. После тестирања хипотезе за та два језика почело је проширивање базе података укључивањем других језика – српског и чешког као сродних бугарском и руском, и француског и енглеског као несродних. За сваки наредни језик матрице се израђују индуктивно према процедури која је коришћена за руски и бугарски.

У току прве етапе анализе сваки нов тип значења, карактеристичан за дати језик, додаје се унапред конструисаној матрици за руски и бугарски језик под одговарајућим наредним бројем. На тај начин се обликују матрице за тематске групе “оруђа”, “посуђе”, “намештај”, “одећа (и накит)”, као артефакте, и “биљке”, “животиње” и “делови тела”, као природне предмете. Ове матрице се у истраживању називају основним матрицама. На пример, основна матрица за тематску лексичку групу “оруђа” изгледа овако:

1. ‘одређено оруђе’
2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’
3. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’
4. метонимије:
 - 4.1. ‘артефакт као мера за супстанцу’
 - 4.2. ‘место означено по артефакту’
 - 4.3. ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’
 - 4.4. ‘радња означена кроз артефакт’ **српски језик**
 - 4.5. ‘стање/ својство артефакта’ **француски језик**
 - 4.5.1. ‘порекло’ **српски, француски језик**
 - 4.6. ‘садржај артефакта’

Тип 4.4. пронађен је само у српском материјалу, значење 4.5. – само у француском, тип 4.5.1. – у српском и француском. Други типови значења реализују се у свим испитиваним у пројекту језицима.

У првој етапи пројекта под насловом “Фрагменти језичке слике кроз призму секундарне номинације (на грађи бугарског, руског, српског, чешког, француског и енглеског језика)” (белб.нет) основне матрице се попуњавају језичким материјалом а језици се истражују у паровима: руски – бугарски, српски – бугарски, чешки – бугарски, француски – бугарски, енглески – бугарски. У свакој тематској групи посебне лексеме се упоређивају у лексичким паровима и процењује се присутност одређених типова полисемије. Резултат те анализе представља се у облику семантичког речника, који одражава типологију начина секундарне номинације предметне лексике у наведеним језицима (белб.нет). Речник је овако конструисан да се бугарски језик огледа у три словенска језика – руском, српском и чешком, у једном језику из романске групе – француском, и у једном језику из германске групе – енглеском. Термин “речник” се користи не у уобичајеном у лингвистици значењу, већ као прикладан облик представљања одређене научне теорије о полисемији и њеног вишејезичног контрастивног истраживања (Легурска 2007).

У току друге етапе анализе проверава се представљеност сваког фиксираног у матрици семантичког прелаза и у зависности од заступљености сваког типа, матрица секундарне номинације се ређа поново за сваки језик. Промена у распореду типова значења у

матрици сваког језика називамо варирањем матрице. На пример, матрице тематске лексичке групе “посуђе” за бугарски, руски и српски језик изгледају овако:
Основна матрица за тематску лексичку групу “посуђе (и кухињска опрема)”:

1. ‘одређена посуда или одређена кухињска направа’
2. метонимије:
 - 2.1. ‘садржај артефакта’
 - 2.2. ‘артефакт као мера за супстанцу’
 - 2.3. ‘радња означена кроз артефакт’
 - 2.3.1. ‘ситуација/ део ситуације, означена/ означен по артефакту’ **бугарски језик**
3. номинативна метафора: ‘предмет/ део предмета, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’
4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’

Наведени типови значења представљени су у свим упоређиваним језицима, изузев значење 2.3.1. које налазимо само у бугарском материјалу.

Варирање типова секундарне номинације у групи “посуђе (и кухињска опрема)”:

Бугарски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘садржај артефакта’ (23 семеме)
- 2./ 3. номинативна метафора: ‘посуда као артефакт’ - ‘предмет/ део предмета, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (16 семема)
- 3./ 4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (12 семема)
- 4./ 2.2. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘артефакт као мера за супстанцу’ (9 семема)
- 5./ 2.3. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘радња означена кроз артефакт’ (5 семема)
- 6./ 2.3.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘ситуација/ део ситуације, означена/ означен по артефакту’ (2 семеме)

Руски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘садржај артефакта’ (24 семеме)
- 2./ 3. номинативна метафора: ‘посуда као артефакт’ - ‘предмет/ део предмета, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (23 семеме)
- 3./ 2.3. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘радња означена кроз артефакт’ (8 семема)
- 4./ 2.2. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘артефакт као мера за супстанцу’ (6 семема)
- 5./ 4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (5 семема)
- 6./ 2.3.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘ситуација/ део ситуације, означена/ означен по артефакту’ (0 семеме)

Српски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘садржај артефакта’ (34 семеме)
- 2./ 3. номинативна метафора: ‘предмет/ део предмета, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (32 семеме)
- 3./ 2.2. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘артефакт као мера за супстанцу’ (17 семема)
- 4./ 4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (5 семема)
- 5./ 2.3. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘радња означена кроз артефакт’ (5 семема)
- 6./ 2.3.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘ситуација/ део ситуације, означена/ означен по артефакту’ (0 семеме)

У овој тематској групи видимо истоветан редослед прва два типа секундарне номинације у сва три овде наведена језика. Први тип – метонимија ‘посуда као артефакт’ - ‘садржај артефакта’ је на првом месту и у основној матрици. У даљем редоследу наилазимо на велика размимоилажења између трију језика. На пример, сликовита метафора у бугарском материјалу је на трећем месту са 12 семема, док је исти тип у руском и српском језику на петом, у ствари последњем месту са 5 семема (у српском типови 4. и 2.3. имају исти број семема). Тип 2.3.1. метонимија: ‘посуда као артефакт’ - ‘ситуација/ део ситуације, означена/ означен по артефакту’ представљен је једино у бугарском материјалу са 2 семеме.

Основна матрица за тематску лексичку групу “оруђа” изгледа овако:

1. ‘одређено оруђе’
2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’
3. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’
4. метонимије:
 - 4.1. ‘артефакт као мера за супстанцу’
 - 4.2. ‘место означено по артефакту’
 - 4.3. ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’
 - 4.4. ‘радња означена кроз артефакт’ **српски језик**
 - 4.5. ‘стање/ својство артефакта’ **француски језик**
 - 4.5.1. ‘порекло’ **српски, француски језик**
 - 4.6. ‘садржај артефакта’

У овој тематској групи тип 4.5. пронађен је само у француском материјалу, тип 4.5.1. – у српском и француском, значење 4.4. – само у српском. Други типови значења реализују се у свим испитиваним у пројекту језицима.

Варирање типова секундарне номинације у групи “оруђа”:

Бугарски језик

- 1./ 3. номинативна метафора: ‘оруђе’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (43 семеме)
- 2./ 2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (35 семема)
- 3./ 4.1. метонимија: ‘оруђе’ - ‘артефакт као мера за супстанцу’ (4 семеме)
- 4./ 4.6. метонимија: ‘оруђе’ - ‘садржај артефакта’ (3 семеме)
- 5./ 4.3. метонимија: ‘оруђе’ - ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (2 семеме)
- 6./ 4.2. метонимија: ‘оруђе’ - ‘место означено по артефакту’ (1 семема)
- 7./ 4.5. ‘стање/ својство артефакта’ (0 семеме)
- 8./ 4.4. ‘радња означена кроз артефакт’ (0 семеме)

Руски језик:

- 1./ 3. номинативна метафора: ‘оруђе’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (38 семема)
- 2./ 2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (28 семема)
- 3./ 4.1. метонимија: ‘оръдие’ - ‘артефакт као мера за супстанцу’ (4 семеме)
- 4./ 4.3. метонимија: ‘оръдие’ - ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (3 семеме)

- 5./ 4.6. метонимија: 'оруђе' - 'садржај артефакта' (3 семеме)
- 6./ 4.2. метонимија: 'оруђе' - 'место означено по артефакту' (0 семеме)
- 7./ 4.5. 'стање/ својство артефакта' (0 семеме)
- 8./ 4.4. 'радња означена кроз артефакт' (0 семеме)

Српски језик:

- 1./ 3. номинативна метафора: 'оруђе' - 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту' (59 семема)
- 2./ 2. сликовита метафора: 'оруђе' - 'човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту' (43 семеме)
- 3./ 4.1. метонимија: 'оруђе' - 'артефакт као мера за супстанцу' (5 семема)
- 4./ 4.6. метонимија: 'оруђе' - 'садржај артефакта' (4 семеме)
- 5./ 4.3. метонимија: 'оруђе' - 'део артефакта означен кроз целину, или обрнуто' (4 семеме)
- 6./ 4.4. 'радња означена кроз артефакт' (2 семеме)
- 7./ 4.5.1. 'порекло' (1 семема)
- 8./ 4.2. метонимија: 'оруђе' - 'место означено по артефакту' (0 семеме)
- 9./ 4.5. 'стање/ својство артефакта' (0 семеме)

У овој тематској групи види се јединственост у редоследу првих пет типова у сва три овде истраживана језика (у руском и српском материјалу типови 4.3. и 4.6. представљени су истим бројем семема). Карактеристични само за српски језик тип 4.4. представљен је са 2 семеме.

Основна матрица за тематску лексичку групу "намештај":

- 1. 'одређени комад намештаја'
- 2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту'
- 3. метонимије:
 - 3.1. 'место, означено по артефакту'
 - 3.2. 'део артефакта означен кроз целину, или обрнуто'
 - 3.3. 'радња означена кроз артефакт'
 - 3.4. 'садржај артефакта'
- 4. сликовита метафора: 'човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту'

Посебни типови секундарних значења представљени су у лексичком материјалу свих проучаваних у пројекту језика.

Варирање типова секундарне номинације у групи "намештај":

Бугарски језик:

- 1./ 2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту' (11 семема)
- 2./ 4. сликовита метафора: 'човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту' (8 семема)
- 3./ 3.2. 'део артефакта означен кроз целину, или обрнуто' (6 семема)
- 4./ 3.3. 'радња означена кроз артефакт' (3 семеме)
- 5./ 3.1. 'место, означено по артефакту' (3 семеме)
- 6./ 3.4. 'садржај артефакта' (1 семема)

Руски језик:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (9 семема)
- 2./ 3.2. ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (7 семема)
- 3./ 4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (7 семема)
- 4./ 3.1. ‘место, означено по артефакту’ (4 семеме)
- 5./ 3.3. ‘радња означена кроз артефакт’ (2 семеме)
- 6./ 3.4. ‘садржај артефакта’ (1 семема)

Српски језик:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (25 семема)
- 2./ 4. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (8 семема)
- 3./ 3.2. ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (5 семема)
- 4./ 3.3. ‘радња означена кроз артефакт’ (5 семема)
- 5./ 3.1. ‘место, означено по артефакту’ (2 семеме)
- 6./ 3.4. ‘садржај артефакта’ (1 семема)

У овој тематској групи је такође најраширенији тип секундарне номинације номинативна метафора, представљена са 11 семема у бугарском, 9 семема у руском и 25 семема у српском материјалу. Ова три језика показују јединство у ређању и наредних типова – сликовите метафоре и метонимијског прелаза ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (у руском језику оба типа су представљена са по 7 семема). Код осталих метонимијских прелаза запажа се потпуно поклапање редоследа у матрицама за српски и бугарски језик, мада исти број реализација различитих типова (3.3. и 3.1. у бугарском и 3.2. и 3.3. у српском) и њихов невелики број не би требало да буде разлог за категоричне закључке.

Основна матрица за тематску лексичку групу “одећа (и накит)”:

1. ‘одређени комад одеће или накита’
2. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’
3. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’
4. метонимије:
 - 4.1.0. ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’
 - 4.1.1. ‘човек као јединка означен кроз артефакт’ **бугарски, српски језик**
 - 4.2. ‘радња (делатност) означена кроз артефакт’
 - 4.3. ‘садржај артефакта’
 - 4.4. ‘део људског тела, названа по делу одеће, која је покрива’
 - 4.5. ‘стање/ својство артефакта’
 - 4.5.1. ‘порекло’ **српски језик**

Тип секундарног значења 4.1.1. налазимо једино у бугарском и српском материјалу, 4.5.1. – само у српском, остала значења постоје у лексичкој грађи свих истраживаних у пројекту језика.

Варирање типова секундарне номинације у групи “одећа (и накит)”:

Бугарски језик:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘комад одеће’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (39 семема)

- 2./ 3.** сликовита метафора: ‘комад одеће’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (9 семема)
- 3./ 4.1.1.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘човек као јединка означен кроз артефакт’ (3 семеме)
- 4./ 4.1.0.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (2 семеме)
- 5./ 4.2.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘радња (делатност) означена кроз артефакт’ (1 семема)
- 6./ 4.3.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘садржај артефакта’ (1 семема)
- 7./ 4.4.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део људског тела, названа по делу одеће, која је покрива’ (1 семема)

Руски језик:

- 1./ 2.** номинативна метафора: ‘комад одеће’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (43 семеме)
- 2./ 3.** сликовита метафора: ‘комад одеће’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (10 семема)
- 3./ 4.1.0.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (1 семема)
- 4./ 4.3.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘садржај артефакта’ (1 семема)
- 5./ 4.4.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део људског тела, названа по делу одеће, која је покрива’ (1 семема)
- 6./ 4.1.1.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘човек као јединка означен кроз артефакт’ (0 семеме)
- 7./ 4.2.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘радња (делатност) означена кроз артефакт’ (0 семеме)

Српски језик:

- 1./ 2.** номинативна метафора: ‘комад одеће’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) артефакту’ (76 семема)
- 2./ 3.** сликовита метафора: ‘комад одеће’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано артефакту’ (13 семема)
- 3./ 4.1.1.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘човек као јединка означен кроз артефакт’ (5 семема)
- 4./ 4.1.0.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део артефакта означен кроз целину, или обрнуто’ (2 семеме)
- 5./ 4.2.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘радња (делатност) означена кроз артефакт’ (2 семеме)
- 6./ 4.3.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘садржај артефакта’ (2 семеме)
- 7./ 4.4.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘део људског тела, названа по делу одеће, која је покрива’ (1 семема)
- 8./ 4.5.1.** метонимија: ‘комад одеће’ - ‘порекло’ (1 семема)

И у тематској групи “одећа (и накит)” је најраширенији тип секундарне номинације номинативна метафора, представљена са 39 семема у бугарском, 43 семеме у руском и 76 семема у српском материјалу. Следећи по представљености тип, иако са знатно мањег броја семема, је сликовита метафора: у бугарском – 9 семема, у руском – 10 семема, у српском – 13 семема. Невелики је број семема којим се реализују метонимије. Тип 4.1.1. је одсутан у руском, док у бугарском је тај прелаз представљен с 3 и у српском – с 5 семема. Једном семемом се реализује и пронађени једино у српском

материјалу тип 4.5.1. Уочава се потпуна истоветност у редоследу типова значења у бугарском и српском материјалу.

Знатно веће разлике у облику матрица трију језика налазимо у тематској лексичкој групи “биљке”.

Основна матрица за тематску лексичку групу “биљке”:

1. ‘одређена биљка’
2. метонимије:
 - 2.1. ‘плод биљке’
 - 2.2. артефакт биљке: ‘јело од биљке’
 - 2.3. артефакт биљке: ‘семе биљке/ биљка као зачин’
 - 2.4. артефакт биљке: ‘привредни производ од биљке’
 - 2.5. артефакт биљке: ‘сточна храна од биљке’
 - 2.6. ‘место, заузето биљком’
3. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано биљци’
4. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) биљци’

Посебни типови значења карактеристични су у одређеној мери за све истраживане језике.

Варирање типова секундарне номинације у групи “биљке”:

Бугарски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘биљка’ - ‘плод биљке’ (68 семема)
- 2./ 2.6. метонимија: ‘биљка’ - ‘место, заузето биљком’ (45 семема)
- 3./ 2.2. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘јело од биљке’ (31 семема)
- 4./ 2.4. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘привредни производ од биљке’ (17 семема)
- 5./ 2.3. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘семе биљке/ биљка као зачин’ (14 семема)
- 6./ 3. сликовита метафора: ‘биљка’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано биљци’ (13 семема)
- 7./ 4. номинативна метафора: ‘биљка’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) биљци’ (12 семема)
- 8./ 2.5. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘сточна храна од биљке’ (6 семема)

Руски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘биљка’ - ‘плод биљке’ (70 семема)
- 2./ 2.2. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘јело од биљке’ (25 семема)
- 3./ 2.4. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘привредни производ од биљке’ (17 семема)
- 4./ 2.3. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘семе биљке/ биљка као зачин’ (14 семема)
- 5./ 3. сликовита метафора: ‘биљка’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано биљци’ (10 семема)
- 6./ 4. номинативна метафора: ‘биљка’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) биљци’ (9 семема)
- 7./ 2.6. метонимија: ‘биљка’ - ‘место, заузето биљком’ (8 семема)
- 8./ 2.5. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘сточна храна од биљке’ (6 семема)

Српски језик:

- 1./ 2.1. метонимија: ‘биљка’ - ‘плод биљке’ (75 семема)
- 2./ 2.2. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘јело од биљке’ (42 семеме)
- 3./ 4. номинативна метафора: ‘биљка’ - ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) биљци’ (35 семема)
- 4./ 3. сликовита метафора: ‘биљка’ - ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано биљци’ (19 семема)
- 5./ 2.3. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘семе биљке/ биљка као зачин’ (12 семема)
- 6./ 2.5. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘сточна храна од биљке’ (10 семема)
- 7./ 2.4. метонимија: ‘биљка’ - артефакт биљке: ‘привредни производ од биљке’ (8 семема)
- 8./ 2.6. метонимија: ‘биљка’ - ‘место, заузето биљком’ (0 семеме)

У сва три овде разматрана језика највише реализација остварује метонимијски прелаз ‘биљка’ - ‘плод биљке’ – 68 семема у бугарском, 70 – у руском, 75 – у српском материјалу. У руском и бугарском језику метонимијска значења углавном прате редослед основне матрице, изузев тип 2.6. у бугарском, док у српском језику номинативна метафора (35 семема) и сликовита метафора (19 семема) заузимају предније место. Највећа је разлика у реализацији типа метонимије ‘биљка’ - ‘место, заузето биљком’, који у бугарском материјалу заузима друго место у матрици с 45 семема, док у српском тога типа нема, а у руском је на претпоследњем месту са 8 семема.

Основна матрица за тематску лексичку групу “животиње”:

1. ‘одређена животиња’
2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано животињи’
3. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) животињи’
4. метонимије:
 - 4.1. артефакт животиње: ‘крзно животиње’
 - 4.1.1. артефакт животиње: ‘производ од крзна / шкољке животиње’
 - 4.2. артефакт животиње: ‘месо/ јело од животиње’
 - 4.3. ‘радња/ стање, слична/ слично радњи животиње’
 - 4.4. ‘животиња као мера’ **бугарски, српски, чешки језик**
 - 4.5. ‘артефакт са сликом животиње’ **руски језик**

Тип 4.4. се уочава у бугарском, српском и чешком језику, 4.5. – једино у руском језику, остали типови су карактеристични за све упоређиване језике.

Варирање типова секундарне номинације у групи “животиње”:

Бугарски језик:

- 1./ 2. сликовита метафора: ‘човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано животињи’ (127 семема)
- 2./ 4.2. артефакт животиње: ‘месо/ јело од животиње’ (23 семеме)
- 3./ 3. номинативна метафора: ‘део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) животињи’ (22 семеме)
- 4./ 4.1. артефакт животиње: ‘крзно животиње’ (19 семема)
- 5./ 4.3. ‘радња/ стање, слична/ слично радњи животиње’ (2 семеме)
- 6./ 4.4. ‘животиња као мера’ (1 семема)
- 7./ 4.5. ‘артефакт са сликом животиње’ /0 семеме/

8./ 4.1.1. артефакт животиње: 'производ од крзна / шкољке животиње' (0 семеме)

Руски језик:

1./ 2. сликовита метафора: 'човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано животињи' (124 семеме)

2./ 4.2. артефакт животиње: 'месо/ јело од животиње' (32 семеме)

3./ 3. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) животињи' (27 семема)

4./ 4.1. артефакт животиње: 'крзно животиње' (19 семема)

5./ 4.1.1. артефакт животиње: 'производ од крзна / шкољке животиње' (1 семема)

6./ 4.5. 'артефакт са сликом животиње' (1 семема)

7./ 4.3. 'радња/ стање, слична/ слично радњи животиње' (0 семеме)

8./ 4.4. 'животиња као мера' (0 семеме)

Српски језик

1./ 2. сликовита метафора: 'човек/ предмет, окарактерисан по одређеном својству, приписивано животињи' (111 семема)

2./ 3. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) животињи' (75 семема)

3./ 4.1. артефакт животиње: 'крзно животиње' (11 семема)

4./ 4.2. артефакт животиње: 'месо/ јело од животиње' (7 семема)

5./ 4.1.1. артефакт животиње: 'производ од крзна / шкољке животиње' (5 семема)

6./ 4.4. 'животиња као мера' (3 семеме)

7./ 4.3. 'радња/ стање, слична/ слично радњи животиње' (2 семеме)

8./ 4.5. 'артефакт са сликом животиње' (0 семеме)

У тематској групи "животиње" најраширенији тип секундарне номинације је сликовита метафора, представљен у бугарском материјалу са 127 семема, у руском – 124, у српском – 111. Знатно мање реализација има следећи по реду тип – 4.2. метонимија артефакт животиње: 'месо/ јело од животиње' – у бугарском и руском (23, односно 32 семеме) и номинативна метафора у српском са 75 семема. Много мање номинативних метафора налазимо у бугарском (22) и у руском (27) материјалу у односу на српски. Остали типови секундарне номинације представљени су малом количином семема у сва три језика и ова чињеница не би требало да буде основ за категоричне закључке што се тиче размимоилажења у редоследу типова у матрици сваког језика.

Основна матрица за тематску лексичку групу "делови тела":

1.' одређени део тела'

2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) делу тела'

3. метонимије:

3.1.0. 'артефакт од дела тела'

3.1.1. 'јело од дела тела'

3.1.2. 'део одеће назван по делу тела'

3.2.0. 'стање/ својство дела тела'

3.2.1. 'обољење дела тела'

3.2.2. 'порекло'

3.3.0. 'део – целина': 'човек означен по делу тела'

3.3.1. 'део – целина': 'животиња означена по делу тела'

3.3.2. 'део – целина': 'други део тела означен по делу тела' **руски, чешки језик**

3.4. 'делатност (радња) везана за део тела'

3.5. 'место означено по делу тела'

3.6. 'део тела као јединица за мерење'

4. сликовита метафора: 'човек, окарактерисан по одређеном својству, приписивано делу тела'

У овој тематској групи тип 3.3.2. је карактеристичан за бугарски, руски и чешки језик, остали типови постоје у свим истраживаним језицима.

Варирање типова секундарне номинације у групи "делови тела":

Бугарски језик:

1./ 2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) делу тела' (61 семема)

2./ 3.2.1. метонимија: 'обољење дела тела' (11 семема)

3./ 4. сликовита метафора: 'човек, окарактерисан по одређеном својству, приписивано делу тела' (9 семема)

4./ 3.3.0. метонимија: 'део – целина': 'човек означен по делу тела' (9 семема)

5./ 3.1.2. 'део одеће назван по делу тела' (8 семема)

6./ 3.4. 'делатност (радња) везана за део тела' (5 семема)

7./ 3.2.0. 'стање/ својство дела тела' (3 семеме)

8./ 3.1.1. 'јело от дела тела' (2 семеме)

9./ 3.2.2. 'порекло' (2 семеме)

10./ 3.1.0. 'артефакт од дела тела' (1 семема)

11./ 3.3.2. 'део – целина': 'други део тела означен по делу тела' (1 семема)

12./ 3.3.1. 'део – целина': 'животиња означена по делу тела' (1 семема)

13./ 3.5. 'место означено по делу тела' (1 семема)

14./ 3.6. 'део тела као јединица за мерење' (1 семема)

Руски језик:

1./ 2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) делу тела' (109 семема)

2./ 4. сликовита метафора: 'човек, окарактерисан по одређеном својству, приписивано делу тела' (20 семема)

3./ 3.2.1. метонимија: 'обољење дела тела' (11 семема)

4./ 3.3.0. метонимија: 'део – целина': 'човек означен по делу тела' (11 семема)

5./ 3.1.2. 'део одеће назван по делу тела' (11 семема)

6./ 3.1.1. 'јело от дела тела' (5 семема)

7./ 3.1.0. 'артефакт од дела тела' (4 семеме)

8./ 3.4. 'делатност (радња) везана за део тела' (4 семеме)

9./ 3.2.0. 'стање/ својство дела тела' (3 семеме)

10./ 3.2.2. 'порекло' (3 семеме)

11./ 3.3.2. 'део – целина': 'други део тела означен по делу тела' (2 семеме)

12./ 3.3.1. 'део – целина': 'животиња означена по делу тела' (1 семема)

13./ 3.5. 'место означено по делу тела' (1 семема)

14./ 3.6. 'део тела као јединица за мерење' (1 семема)

Српски језик

1./ 2. номинативна метафора: 'део предмета/ предмет, сличан по својству (спољашњем или функционалном) делу тела' (110 семема)

2./ 4. сликовита метафора: 'човек, окарактерисан по одређеном својству, приписивано делу тела' (24 семеме)

3./ 3.4. 'делатност (радња) везана за део тела' (18 семема)

- 4./ 3.3.0. метонимија: ‘део – целина’: ‘човек означен по делу тела’ (13 семема)
- 5./ 3.1.2. ‘део одеће назван по делу тела’ (8 семема)
- 6./ 3.6. ‘део тела као јединица за мерење’ (6 семема)
- 7./ 3.2.0. ‘стање/ својство дела тела’ (5 семема)
- 8./ 3.1.1. ‘јело од дела тела’ (5 семема)
- 9./ 3.5. ‘место означено по делу тела’ (5 семема)
- 10./ 3.2.2. ‘порекло’ (4 семеме)
- 11./ 3.2.1. метонимија: ‘обољење дела тела’ (3 семеме)
- 12./ 3.3.1. ‘део – целина’: ‘животиња означена по делу тела’ (3 семеме)
- 13./ 3.1.0. ‘артефакт од дела тела’ (1 семема)
- 14./ 3.3.2. ‘део – целина’: ‘други део тела означен по делу тела’ (0 семеме)

У овој тематској групи најраширенији тип секундарне номинације је номинативна метафора, представљена са 61 семема у бугарском, 109 – у руском и 110 – у српском материјалу. Са неколико пута мање семема заступљен је следећи по реду тип. У руском и српском материјалу то је сликовита метафора са 20, односно 24 семеме, док у бугарском на другом месту је тип 3.2.1. метонимија: ‘обољење дела тела’ са 11 семема. Са исто толико семема је тај тип заступљен у руском материјалу, док се у српском он реализује са 3 семеме.

Конкретни примери реализације типова секундарне номинације у тематској лексичкој групи “животиње” представљени су у другој публикацији (Легурска 2006б).

Циљ обе етапе овог пројекта јесте да се истраже типолошке карактеристике полисемије у бугарском, руском, српском, чешком, француском и енглеском језику помоћу сопственог истраживачког модела представљеног у облику семантичког речника. Сваки део тог речника показује посебну карактеристику појаве полисемије у наведеним језицима као део специјалне посебне типологије упоређиваних језика (Легурска 2007). Прва етапа јесте типологија начина и врста секундарне номинације у датим језицима, која се изражава кроз три параметра – тематска група, лексичко значење и семантички множилац. На тај начин ствара се модел појаве који се користи и као *tertium comparationis*. У овом делу истраживања попуњавањем матрица сваке тематске групе за сваки конкретни језик конструише се језичка слика полисемије, у којој се учвајају сличности и разлике у начинима секундарне номинације у набројаним језицима.

Друга етапа истраживања има два дела. Први део јесте ономасиолошки каталог семантичких прелаза у датим језицима. У овом каталогу су представљени еквивалентни и нееквивалентни односи посебних лексичких јединица и семема с циљем да се матрице за сваки пар језика поново сложе по реду који одговара представљености сваког типа значења као самостална типолошка карактеристика полисемије (Легурска, Бечева 2005, Легурска 2006б). У другом делу друге етапе пројекта се извлаче семантички паралели у синхронији на основи ономасиолошког каталога семантичких прелаза. Последњи део интегрира обе етапе пројекта.

Иако ова анализа се односи на само три истраживана блискосродна језика, могли бисмо да направимо неке закључке. У четири тематске групе – “одећа (и накит)”, “оруђа”, “намештај”, “делови тела” – најраширенији тип секундарне номинације је номинативна метафора. За две тематске групе – “посуђе” и “биљке” најкарактеристичнији тип секундарне номинације је метонимија, а за групу “животиње” то је сликовита метафора. Такво је стање и у основним матрицама, изузев групу “оруђа”, где је у основној матрици на првом месту сликовита метафора.

Пада у очи да у групама “одећа”, “намештај”, “делови тела” номинативна метафора је заступљена са неколико пута више семема у односу на други по реду тип секундарне номинације у матлици.

У редоследу типова секундарне номинације у одговарајућим матрицама не наилазимо на веће разлике између трију језика. Размимоилагања постоје у групи “делови тела”, где у бугарском и руском језику тип 3.2.1. метонимија: ‘обољење дела тела’ са 11 семема заузима предније место, док се у српском он реализује са 3 семеме и заузима 3/4 место с краја матрице. Највеће су разлике у групи “биљке”. У српском језику номинативна метафора (35 семема) и сликовита метафора (19 семема) заузимају предније место у односу на бураски и руски материјал. Најбитнија је разлика у реализацији типа метонимије ‘биљка’ - ‘место, заузето биљком’, који у бугарском материјалу заузима друго место у матрици с 45 семема, у руском је на претпоследњем месту са 8 семема, док у српском тога типа нема. Ово стање проузроковано је чињеницом да се у српском језику ово значење изражава производним лексемама.

Вероватно управо особине српског језика и пре свега карактеристична за њега дублетност је разлог за већи број семема које се анализирају. У овом пројекту та чињеница није битна јер се истражује не фреквентност, већ типологија секундарне номинације. Сва три блискородна језика – бугарски, руски и српски – испољавају већи степен блискости у реализацији типова секундарне номинације и то се најбоље види у групама “намештај”, “оруђа”, “одећа”.

Представљање резултата истраживања у облику семантичког речника даје могућност за бољу систематизованост и прецизније упоређивање грађе. Обе етапе пројекта “Контрастивно-типолошка анализа секундарне номинације предметних именица у бугарском, руском, српском, чешком, француском и енглеском језику” чине интегрални модел полисемије предметних именица у наведеним језицима. На овом нивоу анализе модел се може одредити као статичан, јер узима у обзир језичке чињенице у синхронији (Легурска 2007б).

ЛИТЕРАТУРА

Арутјунова 1979: Арутјунова, Н.Д. Языковая метафора(синтаксис и лексика). – В: сб. Лингвистика и поезика, М.

Гинзбург 1985: Гинзбург, Е.Л. Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия, М.

белб. нет: Българска електронна лингвистична библиотека. Електронска адреса www.belb.net

Легурска 1985а: Легурска, П. Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети). Рукопис, 115 стр.

Легурска 1985б: Легурска, П. Някои типове редовна метонимия при названията на предмети (върху материал от руския и българския език). – Съпоставително езикознание, књ. 5.

Легурска 2003: Легурска, П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – Чуждоезиково обучение, књ. 5.

Легурска 2005: Легурска, П. Сопоставително – типологически анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и французского языков – представление научно-исследовательского проекта). – Orega Slavica, књ. 4.

Легурска, Бечева 2005: Легурска, П., Н. Бечева. Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни (в български, руски и сръбски език). – Српски језик, бр. X/ 1-2.

Легурска 2006а: Легурска, П. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език. Рукопис, депозиран у ЦИНТИ, 2006, 116 стр.; www.belb.net

Легурска 2006б: Легурска, П. Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (каталози на типологичните характеристики на вторичното назоваване). – Чуждоезиково обучение, књ. 6.

Легурска 2007а: Легурска, П. За теоретичната основа на проекта “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език“. – Български език, књ. 1.

Легурска 2007б: Легурска, П. Преподреждане на матрицата при анализ на полисемията в многоезично съпоставително изследване. – Чуждоезиково обучение, књ. 5.

Публикувано в: Српски језик, 2008, бр. 13, 1-2, 281-301.